

SZEKERES GYULA

„KIRÁLYASSZONY TÁNCMULATSÁG,”

bál vagy szabatos ősi táncvigalom?

Az 1800-as évek Hajdúböszörményében – a fiatal legények és lányok számára egyaránt – az egyik és egyben legkedveltebb ismerkedési, illetve szórakozási alkalmak az úgynevezett „királyasszony” táncmulatságok voltak.¹

Ezen táncos vigalmak gyökereiről meglehetősen kevés recens anyagot találunk – nem hogy a mai, de a korábbi nemzedék körében sem ismeretes az elnevezés valódi eredete.

SZÉMAN Zsuzsa a „királyasszony”-t tréfás eredetűnek véli és a *Csallóközi „királyi ház van nálunk”* szólásból következtetve² – és vezetve le – a böszörményi *királyasszonyt* valamiféle mulatós nővel azonosítja,³ utalva a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának *királynő* címszavára, melyhez a „szórakoztató társaságban a legszebb nő” magyarázat társul.⁴

KÖVÉR Sándor szerint ezen táncmulatságok kizárólag az úgynevezett *Novella csapszékhez*⁵ kötődtek, miszerint: „...itt tartották a Királyasszonyt, a vasárnap délutáni táncmulatságot, amely ebédutántól a csorda hazahajtásáig tartott” és éppen ezen táncmulatság miatt kapta a *Novella* a *Táncos* nevet.⁶

Mielőtt mélyebb következtetéseket vonnánk le a *királyasszony* nevének eredetéről, nézzük meg milyen jellemző részleteket tudhatunk meg erről a nevezetes táncmulatságról.

Országosan is elterjed hagyománynak tekinthetőek a vasárnapi táncmulatságok, melyeket kocsmák vagy nagyobb szabad területek közelében tartot-

¹ Ide lásd még: ÖRSI Julianna 1976. 38. p.

² Lásd: Magyar Tájszótár I. kötet. *királyi* címszó alatt.

³ Lásd: SZÉMAN Zsuzsa 1976. 57. p.

⁴ Lásd: Magyar Nyelv Értelmező Szótára IV. *királynő* címszó alatt. 1961. 169. p.

⁵ Ide lásd: H: FEKETE Péter 1959. 26. p.; illetve SZEKERES Gyula „*Poródon a Bíkás, Ríten a Tirimpó...*” Kocsmák, csárdák, csapszék Hajdúböszörmény és környékén (kézirat)

⁶ Lásd: KÖVÉR Sándor 1975. 136. p.

tak meg.⁷ Ettől alapjaiban – nem csak funkciójában, de felépítésében is – eltér a hajdúböszörményi úgynevezett *királyasszony* táncmulatság. Ellentétben azzal a vélekedéssel, miszerint a városban egy helyen tartottak csak ilyen vigalmakat,⁸ az fedezhetjük fel, hogy éppen több helyen mégpedig – az akkori társadalmi és közigazgatási egység – a *tizedek* alapján minden egyes *tized* külön-külön is megtartotta a *királyasszony* nevezetű táncmulatságát.⁹

Ha figyelembe vesszük az akkori állapotokat – a *tizedekre* osztottságot – egyértelművé válik, hogy a társadalmi meghatározottság alapján minden egyes közösségnek, területnek – nevezetesen a *tizedeknek* – meg volt a saját maguk által rendezett táncmulatsága. Hiszen az egyik *tized* legénye nem mehetett át a más *tizedbe* tartozók által rendezett mulatságokba; ha még is megvette, vállalnia kellett – a „hazaiak” által kihívásnak vett – cselekményének következményeit, ami általánosan és legcsekélyebb voltában is verésben nyilvánult meg.

Ez az igen nagyfokú endogámia kizárólag a *tizedekre* osztott hajdú településekre volt jellemző, mely megkülönböztetés a hajdúk katonai szervezetének maradványaiként foghatók fel.¹⁰ A régi *tizedek* fennállásából, majd a későbbi időben – a Hajdúkerült megszűnése után (1876) – a hagyományok továbbéléséből következően továbbra is fennmaradt kisebb közösségek különállása az udvarlási-, szórakozási szokásokban is gyökeret vert. Ezen tényeknél fogva is megalapozottnak kell tartanuk, hogy ezen vasárnapi táncvigalmak – a helyi *királyasszony táncmulatságok* – Böszörményben sajátos színezett kaptak. Az ország egész területére jellemző táncalkalmakkal ellentétben – a nevezett település sajátos jogviszonyát is tekintve – ezen táncvigalmak nem egy helyen, hanem a *tizedeknek* megfelelően területekre osztva kerültek megrendezésre.

A másik – el nem hanyagolható – szempont az osztályozás során az, hogy ezen táncalkalmakat csupán tavasztól-őszig tartották és minden esetben szabad ég alatt kerültek megrendezésre. Így nyilvánvalóan valamiféle

⁷ Lásd: MAGYARSÁG NÉPRAJZA IV. 1943. 152. p.

⁸ KÖVÉR Sándor 1975. 136. p.

⁹ Lásd: SZÉMAN Zsuzsa 1976. 57. p.

¹⁰ Ide lásd még: SZÉMAN Zsuzsa 1976. 62. p.

kapcsolatot kell feltételeznünk az ősi hagyományokra visszatekintő *pünkösdi* táncmulatságokkal.¹¹

A *pünkösdi* mulatságok eredetileg aratási *hálaadó ünnepek* voltak, ezért érthető a *csetneki zsinat* 1594-es határozata, miszerint ezen ünnepeket betiltja. Az 1692-es *cskkozsmási* tiltás a következőket mondta ki: „*Eleitől fogva régi időben is mindenkor tilalma volt a sátoros ünnepeken való táncolásnak, királynéasszony ültetésnek, mely pogányoktól maradt szokás ezután is tilalmas.*”¹² A bősörményi *királyasszony* elnevezést megtalálhatjuk a régebbi *pünkösdi* énekszövegekben is:

„*Elhozta isten piros pünkösdi napját,
mink is meghordozzuk királynénk asszonykát...*”¹³

Ha megfigyeljük a „*király asszony ültetés*” szokását, láthatjuk, hogy eredetileg termékenység varázsló rítussal van dolgunk, ahol is egy „*fa bábót hordoznak, szépen felöltöztetve virágok, koszorúk s koronával feldíszítve*” amivel a házakhoz érve, azt felemelve – mintegy analógiás mágiaként alkalmazva – az eljövendő termésre mondanak jókívánásokat.

Pünkösdi király fehér lovon (1955)

¹¹ A főbb irodalmak közül lásd: DÖMÖTÖR Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Budapest, 1964.; DÖMÖTÖR Tekla: *A népszokások költészete*. Budapest, 1974.; BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösdi*. Budapest, 1973.; TÁTRAI Zsuzsanna: *A pünkösdi királynéjárás dunántúli változatainak szerkezeti elemzése*. Népi kultúra – Népi Társadalom, 1977.

¹² Lásd: *MAGYAR NÉPRAJZ* VII. 1990. 175. p.

¹³ IPOLYI Arnold 1854. 304. p.

A szokás valódi célja – a termékenységvarázslás – az idővel elhomályosult, és nyilvánvalóan a hozzá kapcsolódó rítus cselekvések közül is csak a táncmulatság maradt fenn. Ebből eredeztethető, hogy Böszörményben az 1800-as évek végére a *királyasszony* elnevezés mögött csupán egy táncmulatság emléke maradt meg.

A név eredeti jelentéstartamára azonban még találhatunk olyan adatokat, melyek az ünnep fokozatos átalakulása során is megőrizte annak termékenységvarázsló jellegét. A széles csípőt mindenesetben a termékenység jelképének tekintették és éppen ezért a *királyasszony táncmulatságok* alkalmával is: – „*Némely asszony sárga bundát kötött maga alá, hogy minél kövérebb legyen.*”¹⁴ A királyasszony táncmulatság termékenységgel kapcsolatos voltát mutatja az is, hogy az ünnephez kapcsolódó táncot minden esetben nő kezdte meg,¹⁵ holott – az akkori táncrend általános jellemzőjeként – az ilyen táncvigalmak mindig férfitáncsal kezdődtek.¹⁶

*Pütkösdí király és királyné
(1955. október 25. Rókahát)*

¹⁴ SZÉMAN Zsuzsa 1976. 57. p.

¹⁵ SZÉMAN Zsuzsa 1976. 57. p.

¹⁶ Lásd: MAGYAR NÉPRAJZ VI. *Táncrend* 239-240. p.

A *királyasszony* táncmulatságok, a pütkösdi *királyné asszony ültetésével* való kapcsolatát az is mutatja, hogy ezen táncmulatságokat a későbbiekben is csak a tavasztól ősziig terjedő időszakban rendezték meg. Ez nyilvánvalóan az ünnep eredetének elhalványulása során alakult így, s vált a *pütkösdi királyné asszony* termékenységvarázsló rítusából szombat táncvigalommal.

A hajdúböszörményi *királyasszony* sajátos és egyéni jegyeket is magában hordozott. Táncmulatsággá alakulása során is megtartotta az ünnep eredeti nevét – *királyasszony* –, de a böszörményi közigazgatási rendből fakadóan nem egy városi rendezvényé, hanem *tizedek* szerinti több, egymástól független spontán táncalkalmat kell rajta értenünk.

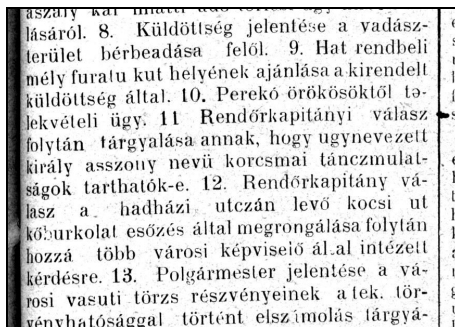
A *királyasszonyok* alkalmi vasárnapokra tevődtek és tavasztól ősziig, alkalmoszerűen a különböző *tizedek* kocsmáinak, csapszékeinek udvarán kerültek megrendezésre. Itt kell megjegyeznünk, hogy a későbbiek során ezen alkalmak már a lányos házakra is kiterjedtek. Az eladósorban lévő lánnyal bíró házaknál a szülők is megrendezték a maguk „királyasszonyát”, hogy leányuk férjhez menését elősegítsék, ebből is kitetszik a hajdani termékenységvarázsló rítus jellege.

Ki kell emelnünk a *királyasszonyok* spontán és szombat mivoltát is. Ezen vigalmakra nem volt jellemző – a későbbi bálokkal ellentétben –, hogy a résztvevők *kísérőkkel* jelentek volna meg, bár a szülői szigor a távolból is hathatós eszköznek bizonyult: –, *Vigyázz magadra! A híred haza ne jöjjön hamarabb, mint te!*¹⁷ Ez nagymértékben meghatározta ezen táncmulatságok jellegét is, mely az évtizedek során nem sokat változhatott.

Az 1800-as évek végére a *királyasszony* táncmulatságok már egyre inkább átalakultak. A *Hajdúkerület* megszűntével – nem kevésbé a *tizedek* jelentőségének és értelmének csökkenésével – a *királyasszonyok* a város egész lakosságára nézve is átjárhatókká váltak; de városi táncvigalmakká válva is megőrizték ősi jegyeiket, s főként felszabadult, már-már szabatosságba hajló jellegüket.

Az 1800-as évek végén a város vezetése azon is elgondolkodott, hogy egyáltalán tarthatók e az elkövetkező időkben ezen *királyasszonynak* nevezett táncmulatságok.

¹⁷ Lásd: ÖRSI Julianna 1976. 39. p.

A Hajdúböszörmény és Vidéke c. újság HIREK rovatában található feljegyzés,
a „királyasszony” táncmulatságról¹⁸

Az 1893-as közgyűlési jegyzőkönyv is híven tükrözi a királyasszony táncmulatságokra jellemző akkori állapotokat:

– „1793/1893 Bodnár Sándor Körpénztárnoknak a Függetlenségi és 48-as Kör által 1893. augusztus hó 20-án tervezett szándékolt táncvigalomhoz szükségelt hatósági engedély kiadásáért benyújtott kérvényére:

Végzés:

A kérelem nem teljesíthető: mert

a.) A függetlenségi és 48-as pártkörnek 1893. február 1. Április 2. és Május 22-ik napjain tehát fél év tartamán belül már három ízben adatott engedély táncvigalom tartására; **ezen gyakori bál rendezés divatba hozatala**¹⁹ – miután a városban más egyletek is vannak, u:m: polgári zenekar, Szabadelvű párt, tűzoltó testület; s ezek mind egyike a szinte üzletszerűen és nyereszkedési számításból, rendszerente **a társadalom alsóbb, mindig ugyanazon nép osztálya részére rendez tánc vigalmakat**, 's mint a bál rendezések folytonos gyakorlatába lévő némely egyletnek a bőven jövedelmező bálók alkalmával egyénileg is részesülni szoktak a céltól jó részben elvonva jövedelemből, és ez által sarkaltatva széphangzású címeken még ezenkívül is rendszerint tartatik néhány táncvigalom az év folyamán – azt eredményezte – hogy **a kellő felügyeletet nélkülöző fiatalság** részére rendezett

¹⁸ Hb. V. 1893. augusztus 20. III. évf. 31. sz. 3. p.

¹⁹ A betűhű szövegben található kiemelések tőlem.

tánczvizalmak aggasztó, a köz erköltsiséget veszélyeztető mértékbe elszaporodtak úgy annyira, hogy a rendőrhatalóságnak a már visszaélésig fajult nyereszkedős bálók számának korlátozása kötelessége elől kitérni nem lehetett.

b.) A tánczvizalom megtartása Augusztus 20-án azért sem volt engedélyezhető, – mert **a legszorosabb mezei munka van folyamatban és a tánczvizalom közönsége a mezei munkások, cselédekből álló lévén**, ezen a pénz keresésre alkalmas időszakban nem volna ... alkalmat adni a gazdasági munkások, napszámosoknak arra, hogy kis keresményeiket eldorbézolják, v. magokat anyagilag megkárosítva, és a következő munka napra munka képtelenné téve – gazdáiknak és munka adóiknak és a szorgos mezőgazdasági munka fenakadása által sokszor helyrehozhatatlan károkat okozzanak.

c.) Meg említve azt is, hogy **a kellő felügyelet nélkül e fajta táncz vizalmakba járó mind két nemű fiatalság erkölcsi életének veszélyeztetésére mennyire is alkalmuk kínálkozik** az erdőszerűleg befásított ... félre eső sötét bokros helyével is hogy a ki – erkölcsiség szempontjából ily helyeken gyakorolt hatósági felügyelés a rendelkezésre álló közegek csekély számánál fogva sem tudja biztonságot meg főképpen köz egészségügyi szempontból és meggátlandó volt a táncz vizalom megtartása, mert a tapasztalat arra mutat, hogy az országot veszélyeztető cholera is rendszerint azok közül kerül szedi első sorban áldozatát, **kik önmérsékletre képtelenek lévén 's kellő képpen a kihűlés ellen óvakodás szükségességét méltányolni nem tudván, ily alkalmakkor mértéktelenül leisszák magokat, öntudatlan részeg állapotban a földön fetrengeni szoktak, magokat kihűtik, és gyomrokat elrontják.** A Közerkölcsiség, a Közegésség, és a Közgazdaság fontos érdekebe ütköző, semmi elfogadható okkal nem támogatható, ezen kérelmet tehát mind ezen felhozott okoknál fogva elkeltett utasítani. – Miről folyamodó 2 frt 50 kr bélyeg jegy érintetlen hagyása mellett végzésileg értesítendő.

*Kelt. Hbösörményben 1893. augusztus 8.
Paksy Károly rendőrkapitány”²⁰*

Összegzésképpen elmondható, hogy a böszörményi királyasszony táncmulatság a hajdani pünkösdi szokásrend egyik elemére az úgynevezett királyasszony ültetés szokására vezethető vissza. Természetesen az évek során e termékenységvarázsló szokás elhalványulásával, illetve a szokás kikopásá-

²⁰ Hb. L. V. B. 71/b. 26. 178. 1983/1793; a betűhű szövegbeli kiemelések tőlem.

val csak annak neve hagyományozódott át a későbbiekben vasárnaponként tartott táncvigalmakra, melyekről elmondható, hogy így is megőrizték termékenység elősegítő szerepüket; lévén ezen vigalmakat főként lányos házaknál tartották meg, ezzel is elősegítve a párválasztás intézményét.

Az évtizedek során azonban a bősörményi *királyasszony* táncmulatság mindvégig megtartotta szabatos, önfelédettség jellegét, s a kezdetben még *tizedekben* megtartott ilyen alkalmak a századfordulóra a város táncos mulatságainak összefoglaló nevévé váltak, melyeket csak az 1910-es években kezdtek kiszorítani a hivatalos bálók.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor, 1973.
Karácsony, húsvét, pünkösöd. Budapest, 1973.
- DÖMÖTÖR Tekla, 1964.
Naptári ünnepek – népi színháztudomány. Budapest, 1964.
- DÖMÖTÖR Tekla, 1974.
A népszokások költészete. Budapest, 1974.
- H. FEKETE Péter, 1959.
Hajdúböszörmény helyneveinek adattára
In.: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 102. sz. Budapest, 1959.
- IPOLYI Arnold, 1854.
Magyar Mythologia. Pest, 1854.
- KÖVÉR Sándor, 1975.
Böszörményi régi házak, régi emberek...
In.: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Hajdúböszörmény, 1975. 133-144. p.
- MAGYAR NÉPRAJZ VI. Budapest, 1990.
- MAGYAR NYELV ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA, 1961.
A királynő címszó alatt. IV. kötet. 1961. 169. p.
- MAGYAR TÁJSZÓTÁR, királyi címszóval
MAGYARSÁG NÉPRAJZA, 1943. IV. kötet. 1943. 152. p.
- NÉPSZOKÁS-NÉPHIT-NÉPI VALLÁSOSság, 1990.
Pünkösöd
In.: Magyar Néprajz VII. Budapest, 1990
- ÖRSI Julianna, 1976.
A családi élet jellemzői Hajdúböszörményben a századfordulón In.: Honismereti írások a Hajdúságból II. Hajdúsági Közlemények 6. Hajdúböszörmény, 1976. 34-50. p.
- SZEKERES Gyula, 1998.
„Poródon a Bikás Riten a Tirimpó...” Kocsmák, csárdák, csapszékerek Hajdúböszörmény és környékén (kézirat)
- SZÉMAN Zsuzsa, 1976.
Legény- és leányélet a házasság előtt Hajdúböszörményben
In.: Honismereti írások a Hajdúságból II. Hajdúsági Közlemények 6. Hajdúböszörmény, 1976. 51-66. p.
- TÁTRAI Zsuzsanna, 1977.
A pünkösdi királynéjárás dunántúli változatainak szerkezeti elemzése. In.: Népi kultúra – Népi Társadalom, 1977.